

ПЕРЕДМОВА

Завершення ранньосередньовічної історії Південного Сходу Європи пов'язане із появою на історичній арені та у Середньому Подніпров'ї угрів або «старих» мадяр. Дослідники встановили їх належність до угро-фінської мовної групи народів, вважаючи останніх за уродженців Південноуральських степів, які ще в середині IX ст. називалися Великою Угорщиною. Ще Плато Карпіні і Вільгельм Рубрук у середині XIII ст. вважали батьківщиною угрів степи на схід від Волги (*Путешествие 1957, с. 48, 57, 72*).

Більшість учених притримуються точки зору, що з VI–VII ст. мадяри почали поступово просуватися на захід. Їх шлях проліг вздовж межі лісостепів та степів через Башкирію, Середнє Поволжя, Подоння. Перші райони розселення цих племен отримали назву країни Леведії (*Данилевский, Грот 1883, с. 295; Иванов 1996, с. 192-198*). Локалізація Леведії (Лебедії) й досі має чимало невизначеностей, адже останню розташовують як на схід і захід від Волги, на східній межі володінь Хозарського каганату, так і між Доном та Дунаєм або Сіверським Дінцем і Дніпром, у передстепях між Києвом та Воронежем (К. Грот, І. Ерделі, В. Мавродін, Е. Мольнар та ін.) (огляд точок зору: *Толочко 1999, с. 26; Приходнюк 2001, с. 101*). Часом Леведію ототож-

нюють з Ателькузу (Етелькез) – новим місцем проживання угрів напередодні переселення до «нової батьківщини» – між Дніпром і Дунаєм (*Мольнар 1955, с. 127*). Варто нагадати думку М.І. Артамонова, що «мадяри прорвалися прямо у степи Причорномор'я і невдовзі під тиском хозар відійшли на західний край хозарських володінь, у межиріччя Дніпра і Дунаю, в Ателькузу» (*Артамонов 1962, с. 344*). Про це йдеться у письмових джерелах часу візантійсько-болгарських воєн 836-837 рр., коли мадяри жили в країні Ателькез (угор. «межиріччя»), розташованій поблизу Дунаю. Звідти їх 895 р. витіснили за Карпати болгари і печеніги, спонукавши опанувати «нову батьківщину» в центрі Європи (*Приходнюк 2001, с. 101*).

Щодо Леведії, то аналіз чималої кількості джерел і численних публікацій, здійснений П.П. Толочком, дозволив обмежитися висновком про її розташування на схід від Ателькузу, на землях Заволжя, що межували з Хозарією (*Толочко 1999, с. 26*). За Константином Багрянородним відомо про те, що мадяри «жили разом із хозарами на протязі трьох років» (*Багрянородный 1989, с. 159*). Відомо також, що покинути Леведію угрів змусили саме печеніги, звідки перші двома великими групами переселилися до Персії та,

на чолі зі зверхником Леведією, до Ателькез (Етелькез) (*Там же, с. 159, 161*).

Певно, шлях під час переселення до нових земель проходив безпосередньо через Подніпров'я, де маляр зустрічали 839 р. посланці Русі у Візантію. 882 р. літопис зберіг першу згадку про «гори угорські» у Києві, а 898 р. угри з'явилися біля міста і «стали вежами» неподалік від нього (*Літопис Руський 1989, с. 13, 14*). Ці історичні факти, вірогідно, відображають кілька «хвиль» переселень на шляху до Подунав'я і Паннонії. Якщо перше переміщення до Ателькузу (Етелькез) на початку другої третини IX ст. здійснювалося у Нижньодунайські лівобережні степи, за покровительства хозарського кагана, і, вірогідно, включало населення однієї з орд (*Плетнєва 2003, с. 114*), то друге – було міграцією значних груп угорського населення, стривоженого просуванням печенігів.

Про військові і суто мирні контакти слов'янського населення з уграми, збір данини останніми, за дорученням хозар, напади на окремі городища існує досить значна література (*Хвольсон 1869, с. 25-28; Шушарин 1961, с. 132-149; 1971, с. 95; 1997, с. 180-288; Артамонов 1962, с. 338-344; Москаленко 1965, с. 130-132; Новосельцев 1965, с. 389-390; Эрдели 1984, с. 20-25; 1986, с. 310-346; 2000 с. 141-142; Седов 1987, с. 236-239; Толочко 1999, с. 27-30; Приймак 1998, с. 93-103; 2007, с. 93-97; Комар, Сухобоков 2004, с. 159-173; та ін.*). Дослідники вважають, що після відходу більшості угрів за Карпати 895 р., у Середньому Подніпров'ї ще залишалася певна кількість маляр, частина з яких і могла з'явитися під Києвом 898 р. (*Приходнюк 2001, с. 101*). Напевне, цими «відвідувачами» київських околиць з бажанням отримати данину були насельники Наддніпрянського терасового лісостепу, витіснені печенігами з життєдайних передстепів узбережжя Дніпра.

Українні лісостепові малозаселені простори межиріччя Самари і Псла, аж до пониззя Сули, ідеально відповідали господарському ладу маляр, котрі займалися кочовим скотарством і плужним землеробством. Отже, в цих районах має бути виявлена і переважна більшість

вцілілих старожитностей угрів, залишених упродовж середини – останньої чверті IX – початку X ст. Час їх проживання у Подніпров'ї обмежений, на думку С.О. Плетнєвої, віком лише одного покоління – 25-30 роками (*Плетнєва 2003, с. 114*). Саме коло найбільш характерних поховань давніх угрів Середнього Подніпров'я виділяється в останній час О.В. Комаром у групу пам'яток Суботицького типу (*Комар 2009; Komar 2009*).

Цілком можливо, що незначна частина маляр на початку X ст. ще займала передстепи Правобережжя, могла потрапити до васальної залежності від окремих правителів печенігів, а пізніше увійти до складу їх кочових орд.

На кінець XX ст. дослідники оперували не більше 15 комплексами давньоугорських поховань і скарбів IX – початку X ст. в Україні (*Fettich 1937; Орлов 1984, с. 24-44; Бокий, Плетнєва 1988, с. 99-115; Приходнюк 2001, с. 101-106; Плетнєва 2003, с. 110-114*). Знахідки угорських речей на слов'янських городищах, зокрема, Пастирському, Новотроїцькому й ін., виявилися також поодинокими, обмежуючись за номенклатурою прикрасами і зразками озброєння (*Ляпушкин 1958, с. 28-30, 52, 157, 159, рис. 16, табл. 1; Приймак 1998, с. 93-98; 2007, с. 93-94; Приходнюк 2001, с. 102, рис. 104:1-10; Комар, Сухобоков 2004, с. 168-169*), як і на городищах Подоння (*Москаленко 1956, с. 93, рис. 32; Толочко 1999, с. 31*). Так склалося, що матеріальна культура угрів середини IX – початку X ст., коли вони сусідили зі слов'янами у передстепях Подніпров'я, крім окремих прикрас, озброєння та дорогоцінного посуду, значно краще відома за поховальними старожитностями території Угорщини рубежу IX–X і початку X ст., виявленими на схід від Дунаю (*Ердели 1986, с. 111-121; Полескі 1996, с. 159; Толочко 1999, с. 32*).

Зважаючи на це та на порівняну рідкість давньоугорських поховань у Східноєвропейських степах і лісостепах, публікація нових, нещодавно досліджених поховальних комплексів має бути актуальною і цікавою для дослідників давніх етапів угорської історії. Не менше значення вона має і для вивчення історії

та археології доби становлення Давньої Русі, ранішніх етапів історичного розвитку України, на теренах якої позначився й угорський «слід».

Відкриття некрополю давніх угрів у пониззі Псла, що належить до часу їх безпосереднього переселення у Паннонські степи, є доволі важливою археологічною знахідкою (*Супруненко, Маєвська 2007; Супруненко 2007*). І саме група з тьох дитячих поховань у Дмитрівці під Комсомольськом на Полтавщині й стала приводом до проведення міжнародної конференції та підготовки цієї збірки наукових праць українських і російських дослідників, зініційованої і випущеної в світ полтавцями. Нажаль, через певні об'єктивні причини наукові доробки угорських колег не ввійшли до цього видання і після їх підготовки будуть обов'язково опубліковані у наукових збірках Києва та Полтави.

Артамонов 1962

Артамонов М.И. История хазар / М.И. Артамонов. – Ленинград: Изд-во ГЭ, 1962. – 522 с.

Багрянородный 1989

Багрянородный Константин. Об управлении империей / Константин Багрянородный / Под ред. Литаврина Г.Г., Новосельцева А.П. – Москва: Наука, 1989. – 493, 3 с.

Бокий, Плетнёва 1988

Бокий Н.М. Захоронение семьи воина-кочевника X в. в бассейне Ингула / Н.М. Бокий, С.А. Плетнёва // Сов. археология. – Москва: Наука, 1988. – № 2. – С. 99-113.

Данилевский, Грот 1883

Данилевский Н.Я. Заметки «О пути мадьяр с Урала в Лебедию» / Данилевский Н.Я., Грот К.Я. // Известия Российского географического общества. – Санкт-Петербург, 1883. – Т. 19. – С. 220-246.

Иванов 1996

Иванов В.А. Урало-Волжская часть пути мадьяр на запад / В.А. Иванов // Культуры Евразийских степей второй половины I тысячелетия н. э. – Самара: изд. Самар. обл. КМ, 1996. – С. 192-198.

Комар 2009

Комар О.В. Давні мадьяри / А.В. Комар // Україна: хронологія розвитку. – Т. 2: Давні слов'яни та Київська Русь. – Київ: КРІОН, 2009. – С. 166-169.

Комар, Сухобоков 2004

Комар А.В. Городище «Монастырище» и древнерусский Ромен / А.В. Комар, О.В. Сухобоков

// Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII–X ст. – Київ: Корвін Пресс, 2004. – С. 159-173.

Літопис Руський 1989

Літопис Руський за Іпатським списком / Перекл. Махновець Леонід. – Київ: Дніпро, 1989. – 592 с.

Ляпушкин 1958

Ляпушкин И.И. Городище Новотроицкое: О культуре восточных славян в период сложения Киевского государства / И.И. Ляпушкин // МИА. – Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1958. – № 74. – 327 с.

Мольнар 1955

Мольнар Эрик. Проблемы эногенеза и древней истории венгерского народа / Мольнар Эрик // Studia Historica Akademię Sciętiarum Hunharikę. – Budapestini, 1955. – С. 115-128.

Москаленко 1956

Москаленко А.Н. Раскопки на Архангельском городище в 1952-1953 гг. / А.Н. Москаленко // КСИИМК. – Москва-Ленинград, 1956. – Вып. 62. – С. 84-94.

Москаленко 1965

Москаленко А.Н. Городище Титчиха: Из истории древнерусских поселений на Дону / А.Н. Москаленко. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1965. – 311 с.

Новосельцев 1965

Новосельцев А.П. Восточные источники о восточных славянах и Руси VI–IX вв. / А.П. Новосельцев // Древнерусское государство и его международное значение. – Москва: Наука, 1965. – С. 355-419.

Орлов 1984

Орлов Р.С. Північнопричорноморський центр художньої металообробки X–XI ст. / Р.С. Орлов // Археологія. – Київ: Наукова думка, 1984. – № 47. – С. 24-44.

Плетнёва 2003

Плетнёва С.А. Кочевники Южнорусских степей в эпоху средневековья. IV – XIII века / С.А. Плетнёва. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2003. – 248 с.

Полескі 1996

Полескі Яцек. Кочівники у Середній Європі у V – X столітті / Полескі Яцек // Koczonicy Ukrainy: Katalog wystawy / Red. Chochowski Jan. – Katowice: Museum Slaskie, 1996. – S. 139-159.

Приймак 1998

Приймак В.В. Ямні поховання городища Новотроїцьке / В.В. Приймак // Археологія. – Київ: Наукова думка, 1998. – № 2. – С. 93-103.

Приймак 2007

Приймак В.В. Дискусія щодо ямних поховань за обрядом кремації городища Новотроїцького / Приймак В.В. // АЛІЛУ. – Полтава: Археологія, 2007. – № 1-2 (21-22). – С. 93-97.

Приходнюк 2001

Приходнюк О.М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н.е.) / О.М. Приходнюк. – Київ-Чернівці: Прут, 2001. – 285 с.

Путешествие 1957

Путешествие в Восточные страны Плато Карпини и Рубрика / Ред., вступ. статья, прим. Шастиной Н. – Москва: Госгеографиздат, 1957. – 270 с.

Седов 1987

Седов В.В. Венгры в Восточной Европе // Финно-угры и балты в эпоху средневековья. – Москва: Наука, 1987. – С. 236-239. – (Археология СССР).

Супруненко 2007

Супруненко О.Б. Курган з угорським некрополем у пониззі Псла / Супруненко О.Б., за участю Кулатової І.М., Маєвської С.В., Шерстюка В.В. – Київ-Полтава: Вид-во «Гротеск», ВЦ «Археологія», 2007. – 110 с.

Супруненко, Маєвська 2007

Супруненко О.Б. Даньоугорське поховання в кургані в пониззі Псла / Супруненко О.Б., Маєвська С.В. // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2007. – № 1-2 (21-22). – С. 32-45.

Толочко 1999

Толочко П.П. Кочевые народы степей и Киевская Русь / П.П. Толочко. – Киев: Абрис, 1999. – 200 с.

Хвольсон 1869

Хвольсон Д.А. Известия о хозарах, буртасах, болгарях, мадьярах, славянах и русах Ибн Даста / Д.А. Хвольсон. – Санкт-Петербург, 1869. – 199 с.

Шушарин 1961

Шушарин В.П. Русско-венгерские отношения в IX в. / В.П. Шушарин // Международные связи

России до XVII в. – Москва: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 132-149.

Шушарин 1971

Шушарин В.П. Венгерские племена до прихода в Среднее Подунавье / В.П. Шушарин // История Венгрии. – Москва: Наука, 1971. – С. 87-96.

Шушарин 1997

Шушарин В.П. Ранний этап этнической истории венгров: Проблемы этнического самосознания / В.П. Шушарин. – Москва: Расспен, 1997. – 512 с.

Эрдели 1984

Эрдели И. Венгры на Дону / И. Эрдели // Маяцкое городище: Тр. советско-болгарско-венгерской экспедиции. – Москва: Наука, 1984. – С. 20-25.

Эрдели 1986

Эрдели И. Археология Венгрии IV – XI вв. / И. Эрдели // Археология Венгрии: Конец II тысячелетия до н.э. – I тысячелетие н.э. – Москва: Наука, 1986. – С. 111-121; 310-346.

Эрдели 2000

Эрдели И. Новая концепция интерпретации погребальных памятников древних мадьяр – обретателей родины / И. Эрдели // Культуры степей Евразии второй половины I тысячелетия н. э. – Самара: изд. Самар. обл. КМ, 2000. – С. 141-142.

Fettich 1937

Fettich N. Die Metallkunst der Landnahmen den Ungarn / Fettich N. // Archaeologia Hungarica. – Budapest, 1937. – Bd. XXXI.

Komar 2009

Komar O. Ancient Hungarians of Etelkoz (archaeological evidence) / Komar O. // Medieval Nomads: Third International Conference on the Medieval History of the Eurasian Steppe. – Miskolc, 2009. – P. 15-16.